

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертаційне дослідження Ільюка Олега Євгеновича
«Концепт свободи волонтерського руху»,
подане на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 033 Філософія, галузь знань 03 Гуманітарні науки

Актуальність обраної теми та її зв'язок з науковими програмами, планами, темами

Дослідження Ільюка Олега Євгеновича на тему «Концепт свободи волонтерського руху» є надзвичайно актуальним з огляду на складні соціальні, політичні та гуманітарні процеси, що переживає сучасне українське суспільство. В умовах війни, внутрішньої дестабілізації та глобальних викликів роль волонтерства зросла не лише як форми громадської підтримки, а як автономного простору громадянської ініціативи, морального вибору й суспільного впливу. Втім, у науковому середовищі ще викристалізувалася світоглядна концептуалістика, яка осмислює цю соціальну практику крізь призму категорії свободи. Саме до цього аспекту привертає увагу дисертант, роблячи його предметом своїх дослідницьких зусиль.

Актуальність теми обумовлюється й тим, що у сучасному світі загалом, і в Україні зокрема, спостерігається криза класичних інституцій – державних, релігійних, політичних. У цій ситуації зростає роль горизонтальних ініціатив і форм самоорганізації, серед яких волонтерський рух є одним із найбільш помітних. На с. 22 автор переконливо доводить, що «волонтерство є не просто допомогою у виконанні державою її завдань, але й означає проактивну лояльність до держави, і навіть більше – до всього громадянського суспільства, тобто коли з певних причин держава не одразу і не зовсім адекватно реагує на виклики громадянського суспільства, волонтери реагують нерідко швидше і точніше забезпечують потреби громадянського суспільства».

Та попри безперечну важливість волонтерського руху, він усе ще розглядається переважно як інструмент допомоги, а не як ціннісно навантажене явище, що втілює

певну концепцію свободи в дії. Як слушно зазначає автор на с. 93, «у феномені волонтерства цінність свободи розкривається особливим чином – у кращому поєднанні прагнення особистості до власної свободи, здобуття своєї гідності з практиками слідування вищим суспільним інтересам. Водночас соціальні інститути не лише надають свободі особистості більші суспільні ресурси для самореалізації, але й спрямовують її на цілі, досягнення яких забезпечує найбільш масштабну і глибоку віддачу від застосування свободи, де сфера волонтерської діяльності є одним із найбільш вдалих прикладів для демонстрації ефективності такого поєднання свободи і соціальних інститутів». Таким чином, дослідження дисертанта відповідає суспільному запиту на переосмислення базових цінностей, що визначають взаємодію громадянина з суспільством, державою та собою.

Варто акцентувати на тому, що актуальність теми посилюється ще й філософською амбітністю самого підходу: дисертант не просто описує волонтерство як феномен, а прагне через нього оновити розуміння самої категорії свободи. Це є свідченням глибини філософського задуму та релевантності роботи найважливішим гуманітарним викликам сучасності.

Ступінь достовірності та обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Структура, логіка побудови і рівень аргументації дисертаційного дослідження Льюка Олега Євгеновича засвідчують високий ступінь достовірності сформульованих положень, висновків та рекомендацій. Ключові твердження виконаної роботи базуються на переконливому теоретичному підґрунті, підтверджуються посиланнями на розлогий діапазон першоджерел та вторинної літератури, а також корелюють із емпіричними спостереженнями, які автор застосовує в межах філософської аналітики.

Загальна логіка дослідження є чіткою, аргументованою й логічно завершеною. Дисертант не лише виявляє проблеми, але послідовно переходить до їхнього філософського осмислення. Наприклад, коли йдеться про свободу як основу волонтерської дії, автор не обмежується нормативним або морально-етичним підходом, а проводить глибокий концептуальний аналіз, у якому враховано ключові підходи західної та вітчизняної філософії – від класичного лібералізму й кантівської

автономії до сучасної критичної теорії, неоінституціоналізму та філософії дії.

У розділах дисертації простежується послідовне використання відповідного методологічного інструментарію, який відповідає предмету та меті дослідження. Методологічна рамка дослідження вдало поєднує аксіологічний, герменевтичний та соціально-філософського аналізу. Такий підхід дозволяє забезпечити глибину і переконливість теоретичного осмислення.

Робота витримана в добротному академічному стилі, всі терміни використовуються коректно, гіпотези – аргументовані, а концептуальні моделі – достатньо розроблені для наукової верифікації. Таким чином, сформульованим у дисертації положенням і висновкам притаманний високий рівень обґрунтованості. Вони логічно узгоджені, достовірні, спираються на достатній емпіричний та теоретичний матеріал.

Наукова новизна результатів дослідження

Наукова новизна дисертації Ільюка Олега Євгеновича полягає у глибокому філософському переосмисленні категорії свободи крізь призму волонтерської діяльності як новітньої соціальної практики, що виникає в умовах глибоких трансформацій у суспільстві, політиці, економіці та моральній культурі. Автор не обмежується класичними трактуваннями свободи як індивідуального вибору або незалежності від зовнішнього впливу, а здійснює спробу концептуалізувати її як форму активної громадянської дії, що народжується в міжособистісних та суспільних відносинах.

Уперше у вітчизняному філософському дискурсі волонтерський рух розглянуто не як другорядне явище або інструмент соціальної підтримки, а як повноцінну сферу реалізації свободи. Ільюк пропонує нове бачення свободи – як цінності, що виявляється в дії, взаємодії, відповідальності та солідарності. Ця трактовка значно відрізняється від переважаючих у науці інтерпретацій свободи як автономії, вибору чи свободи волі в етико-онтологічному вимірі.

Переконливим науковим здобутком дисертаційної роботи Олега Ільюка є виразне позиціонування місії та візії волонтерства – зокрема, на с. 110 зазначено: «Волонтерство традиційно сприймається як форма м'якого соціального протесту, а саме як свідчення незадовільної роботи наявних соціальних інституцій і необхідність

доповнювати цю роботу волонтерськими зусиллями». На с. 141 автор доповнює функціональне покликання волонтерства такою сентенцією: «Волонтерство – це завжди бажання побудувати нові інституційні зв'язки на противагу надмірно бюрократизованим і злочинно корумпованим, наявним у суспільстві. І це не пусте резонерство, а діяльна проактивна соціальна позиція. Волонтерство слід розглядати як потужний чинник інституційного конструювання і базованих на ньому глибоких соціальних реформ».

До істотних елементів новизни можна віднести авторське розмежування двох моделей свободи: свободи як простору дії і свободи як інституційної ролі. Це дозволяє Ільюку вивести поняття «волонтерської свободи» за межі класичних нормативних конструкцій і розглядати її як динамічний процес самореалізації суб'єкта в соціальних обставинах, що змінюються. Таке трактування дозволяє осмислити волонтерство як форму не лише допомоги, а й морального вибору, який має глибоко філософський і навіть антропологічний сенс.

Особливої уваги заслуговує також концепція «професіоналізації волонтерства», розроблена у філософському вимірі. Якщо в соціології та праві ця ідея трактується передусім як процес організаційного зростання чи стандартизації, то Ільюк розглядає її як складний етичний виклик, який стосується самої сутності свободи: чи може дія, яка є добровільною за суттю, бути водночас компетентною, постійною і соціально структурованою?

Автор припускає, що в постіндустріальному суспільстві волонтерство може взяти на себе частину соціальних функцій, які втрачають класична зайнятість та інституціональні системи. Це відкриває можливість нового філософського бачення волонтерства як засобу морального самоздійснення в добу соціальної нестабільності. Таким чином, наукова новизна дисертації проявляється не лише у формулюванні нових понять, а в самому підході до проблеми свободи як активної, морально демаркованої дії, яка розгортається на рівні резонансних соціальних потреб.

Значення для науки і практики одержаних автором результатів

Результати дисертаційного дослідження Ільюка Олега Євгеновича мають беззаперечне значення як для подальшого розвитку філософської думки, зокрема у сфері соціальної філософії, філософії дії та аксіології, так і для широкого кола

практичних напрямів – освіти, формування громадянських компетентностей, державної гуманітарної політики, громадської активності та управлінських стратегій у сфері підтримки волонтерських ініціатив.

Автор запропонував нову аналітичну перспективу розуміння свободи як категорії, що набуває конкретного соціального змісту не у формі абстрактної ідеї, а як морально вмотивованої дії. Це збагачує традиційний філософський дискурс про свободу, виводячи його за межі класичної дуальності «свобода-вибір» або «свобода-примус» та переводячи в площину філософії практики. Такий підхід відкриває нові горизонти для подальших досліджень як в академічному полі (зокрема, в межах філософії освіти, соціальної дії, громадянського суспільства), так і на перетині з іншими дисциплінами – соціологією, культурологією, політологією.

Значним є також і **методологічний внесок дисертації**. Автор запропонував концептуальний підхід, заснований на комбінації аксіологічного, герменевтичного та критичного аналізу, що дозволяє переосмислювати соціальні явища не як суто функціональні чи системні елементи, а як репрезентацію моральних і світоглядних позицій суб'єкта. Це дає змогу розглядати волонтерство не просто як об'єкт державної політики чи предмет організаційного менеджменту, а як простір свободи, в якому формується новий тип соціального суб'єкта – відповідального, морально мотивованого, орієнтованого на забезпечення блага спільноти.

Результати можуть бути імplementовані у проекти, що стосуються взаємодії між громадянським суспільством та державними структурами, а також у нормативно-правові документи, які мають на меті формування умов для ефективного функціонування добровольчого сектору. Загалом значущість одержаних результатів полягає в тому, що вони поєднують філософську глибину зі значним потенціалом застосування в освітній, управлінській та громадській практиці, що робить цю дисертацію вагомим внеском як у теоретичну, так і в прикладну гуманітаристику.

Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Результати, сформульовані у дисертаційному дослідженні Ільюка Олега Євгеновича, можуть бути з користю використані в кількох взаємопов'язаних напрямках – освітньому, науковому, нормативно-політичному та громадському. Їх цінність полягає у тому, що вони одночасно мають концептуальний рівень

теоретичної узагальненості та достатню гнучкість для інтеграції у практичні проекти та ініціативи. Передусім вищі навчальні заклади гуманітарного спрямування можуть ефективно використати матеріали дисертації при оновленні навчальних програм для студентів філософських, соціологічних, педагогічних і політологічних спеціальностей. Зокрема, рекомендовано впровадження авторських положень до курсів «Соціальна філософія», «Філософія права», «Громадянське суспільство», «Аксіологія волонтерства», «Етика відповідальності».

Ідеї, що стосуються свободи як ядра волонтерства, доцільно враховувати при формуванні державних політик у сфері громадянської участі, розробці програм національного волонтерського розвитку, створенні етичних стандартів взаємодії громадських об'єднань і органів державної влади. Крім того, авторські ідеї можуть бути впроваджені в тренінгові та фасилітаційні програми для координаторів волонтерських організацій, молодіжних центрів, громадських лідерів. Тут особливо корисними будуть розробки, що стосуються професіоналізації волонтерства, запобігання його рутинізації, збереження етичної автономії волонтерських спільнот.

Важливим напрямом є використання концепції волонтерської свободи у громадянській освіті та патріотичному вихованні, зокрема для старшокласників і молоді. Тут доречною є розроблення освітніх модулів, що формують уявлення про волонтерство як вияв громадянської мужності, свободи і відповідальності в умовах війни, кризи та інтенсивного суспільного відновлення.

Оцінювання змісту дисертації та її завершеність

Дисертація Ільюка Олега Євгеновича вирізняється високим ступенем структурної логічності, змістовної узгодженості та внутрішньої завершеності. Вона демонструє не лише наукову ерудицію автора, а й здатність до аналітичного мислення, концептуального конструювання та критичного осмислення складних філософських категорій у прикладному соціальному контексті.

Уся побудова дисертації – від постановки мети й завдань до формування висновків – є прикладом цілісного дослідницького підходу. Автор послідовно розкриває обраний предмет, зберігаючи логічну динаміку між окремими розділами. У вступі чітко сформульовано актуальність теми, наукову проблему, мету

дослідження, об'єкт і предмет, обґрунтовано вибір методів і підходів, окреслено наукову новизну й практичну значущість.

У першому розділі автор здійснює масштабний філософсько-історичний огляд концепту свободи, аналізуючи основні трактування в рамках класичних і сучасних філософських традицій. Цей огляд не є компілятивним, а містить критичну оцінку підходів, їхню релевантність сучасній соціальній дійсності загалом та темі волонтерства зокрема.

Другий розділ присвячено філософській реконструкції феномену волонтерства. Автор здійснює не лише опис волонтерської практики, а й глибоке її осмислення як простору соціального вибору, відповідальності та дії. Він доводить, що волонтерство – це не просто соціальна активність, а своєрідний екзистенційний акт, у якому свобода увиразнюється на рівні морального виміру.

У третьому розділі особливої ваги набуває авторське бачення динаміки волонтерського руху в українських реаліях. Автор фокусує увагу на процесах професіоналізації, ризиках інституціоналізації, проблемах стандартизації волонтерської діяльності, надаючи пріоритетну увагу філософській сутності свободи. Тут відчутне прагнення поєднати абстрактну філософську категорію з реальними суспільними процесами – завдання, яке виконане доволі вдало.

Зміст дисертації розкривається чітко, без логічних прогалин. Стиль викладення академічно витриманий, проте не перевантажений термінами, що дозволяє донести складні філософські положення навіть до міждисциплінарної аудиторії. Автор демонструє чітке розуміння меж та контекстів застосування ключових понять.

У технічному аспекті робота оформлена відповідно до чинних вимог до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії. Список використаних джерел містить як класичні праці, так і сучасні дослідження, охоплює філософську, соціологічну, етичну та міждисциплінарну літературу. Це свідчить про глибоку орієнтацію автора в академічному середовищі та підтверджує рівень дослідницької компетентності. Загалом зміст дисертації свідчить про її завершеність як у теоретичному, так і в методологічному та праксеологічному вимірах.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Хоча дисертація Ільяка Олега Євгеновича є глибокою, цілісною та переконливою у своїй аргументації, деякі аспекти все-таки викликають дискусію.

1. Насамперед йдеться про невиразність змістовно-функціонального співвідношення волонтерства та соціального (громадянського) активізму. Здебільшого це є наслідком двозначних формулювань – зокрема, на с. 92 зазначено: «Вищою цінністю волонтерства постає соціальність як не обтяжена зовнішнім примусом, і у такому вигляді є солідарністю, яка базується на справедливості. Вільно здобута соціальність розкриває себе як найкращий шлях реалізації людиною її власних потреб і бажань, а волонтерство постає як взірцевий приклад вільного здобуття власної соціальності через власну свободу».

З приводу навіть такого лаконічного сегменту виникає чимало запитань, на які не вдається знайти відповідей: наприклад, а) як слід розуміти «соціальність як не обтяжена зовнішнім примусом», якщо соціальність як надіндивідуальний рівень буття апріорі є втіленням деякого зовнішнього щодо окремого індивіда примусом; б) чи не легковажить автор, коли наділяє аксіоматичним статусом формулу «солідарність, яка базується на справедливості», хоча і солідарність, і справедливість є соціокультурно навантаженими маркерами, тому досягти гармонізації уявлень щодо конкретно-історичного кейсу солідарності та справедливості на практиці вкрай проблематично; в) як слід розуміти словосполучення «вільне здобуття власної соціальності»?

Загалом же в дисертації волонтерство витлумачується насамперед у формі реалізації свободи через солідарну дію. Автор не проводить чіткого розмежування між волонтерською участю та громадянським активізмом, хоча в практичній сфері ці форми дії мають різну мотиваційну структуру, цілі та масштаби впливу: якщо волонтерство тяжіє до допомоги й турботи, то активізм – до соціальної трансформації та переформатування.

2. Переконливе окреслення автор високої моральної планки волонтерства не повинно бути приводом до надмірної ідеалізації волонтерської практики: як-не-як волонтери – це не небожителі, а люди з плоті й крові, яким, скажімо так, «ніщо людське не чуже». На жаль, на авторські рефлексії з приводу цього аспекту в дисертаційній роботі натрапити не вдалося, хоча рівень запитаності масовою

свідомістю такого проблемного поля доволі високий, а формулювання авторської позиції щодо подібних аспектів із високою вірогідністю могло розраховувати на значний приріст наукової новизни.

3. Попри те, що в цілому автор засвідчив високий рівень дослідницької культури, системного й критичного мислення, **в окремих тематичних кейсах можна натрапити на вади поверховості й непереконливої декларативності**. Приміром, на с. 47 автор зазначає: «Михайло Бойченко звертає увагу на необхідність вираженого сполучення глобальних інтересів і національних цінностей в адаптації цінностей національної освіти до вимог світового ринку праці. У цьому випадку, вважає дослідник, філософія неолібералізму зазнає критики, але конструктивної: неолібералізм має бути оновленим, а не подоланим».

З цього приводу слід зазначити, що дисертаційна робота – не найкраще місце для подання інформації у профетичному стилі, у форматі пророцтв і оприлюднень особистих кредо. А щодо того, буцімто «неолібералізм має бути оновленим, а не подоланим», то тут одне з двох: треба або переконливо сформулювати сутність цих утаємничених «оновлень» і «подолань», або (за відсутності спроможності до таких формулювань) без зайвих докорів сумління запозичити передовий досвід суспільно-політичної думки США, яка 5 листопада 2024 року на президентських виборах уже винесла предметний вердикт за цим кейсом і продовжує недвозначний рух в означеному напрямі.

На загальнометодологічному рівні та на рівні дослідницько-інтерпретативної культури треба добре згадати деякі фундаментальні вимоги, які убезпечать від згубних ілюзій: якщо дисертант посилається на «умовного Бойченка» без жодних коментарів, рефлексій і компаративного аналізу, то він автоматично покладає на себе відповідальність за оприлюднену демагогію, недоречну політкоректність, політичну ангажованість, тенденційність і т.п. Саме з цієї простої причини посилення на «умовного Бойченка» не може претендувати на статус індульгенції; навпаки – це великий ризик, нівеляція якого можлива лише в спосіб якомога частішого оприлюднення автором своєї позиції, якій, за логікою речей, мають бути приманні не лише модуси «згоди» чи «незгоди», а й чимало інших смислових і значеннєвих нюансів.

4. Зі ще одним недоречним оприлюдненням модусів віри читачеві доводиться мати справу на с. 142: «Соціальні теорії емансипації, або, як їх часто називають у популярній літературі, «теорії лівого спрямування», є більш вдалим вибором для дослідження теми свободи волонтерського руху, адже для них характерним є, з одного боку, ретельне опрацювання проблематики соціальної емансипації, тобто звільнення особистості від усіх форм соціального поневолення – від економічного (класового) і політичного та правового (обмеження у правах) аж до культурного (наприклад, гендерного чи релігійного). З іншого боку, саме для лівих теорій властиве заохочення людей до соціальної активності, солідарності, колективності, творення нових соціальних зв'язків і соціальних практик з їх максимальним поширенням – аж до міжнародного і глобального масштабу». Принагідно зазначимо, що цю тезу продубльовано в загальних висновках на с. 148-149.

Не хотілося б, але мушу розчарувати шановного дисертанта: **так звані «теорії лівого спрямування» є не найкращим мотиватором соціальної активності, солідарності, колективності, творення нових соціальних зв'язків тощо.** Чому? Та тому, що вони відштовхуються від соціальних практик, які Томас Гоббс позначив влучною концептуальною метафорою «Левіафан Держави» – тобто гіпертрофії держави у форматі максимізації її регулятивних повноважень, розростання бюрократичного апарату, перерозподілу коштів у волюнтаристський спосіб тощо.

По-справжньому заохочувати людей до соціальної активності можуть лише втілені на практиці концептуальні пріоритети ідейних антиподів «теорій лівого спрямування» – за аналогією назовемо їх «теоріями правого спрямування»: вони обстоюють ідею мінімальної держави, яка розкріпачує приватну ініціативу в будь-якій сфері суспільної життєдіяльності. Для того, щоб у цьому переконатися, можна ознайомитися з лаконічною і аргументаційно вичерпною працею Мюррея Ротбарда «Анатомія держави» (Rothbard Murray. *Anatomy of the State*. bnpublishing.com, 2014. 62 р.).

Зрештою, досягти необхідного рівня переконання в ефективності «мінімальної держави» можна і в інший спосіб – за рахунок хоча б побіжного ознайомлення з Американським Дивом: слідує у фарватері вимог «мінімальної держави», США в останні три десятиліття XIX століття настільки розкріпачили ініціативу мас, що це

призвело до підвищення рівня національного багатства на майже 400%, внаслідок чого ця країна очолила рейтинг найбагатших країн світу, залишивши далеко позаду Великобританію, Францію, Німеччину та інші країни, які століттями вважалися безальтернативними лідерами рейтингів якості життя.

Тим не менше, наведені зауваження й застереження не знижують загальної наукової вартості дослідження, а лише засвідчують поліаспектність предметної сфери, її інтерпретаційну багатоманітність та відкривають нові можливості для предметного дискурсу. Висловлені побажання мають дискусійний характер і не девальвують дослідницьких здобутків Олега Євгеновича Ільюка.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях

Одним із важливих критеріїв якості наукового дослідження є ступінь апробації його основних результатів у публічному науковому просторі – у спосіб публікації у фахових виданнях, участі у конференціях, науково-практичних заходах. Ільюк Олег Євгенович у повній мірі дотримався цих вимог: результати дисертаційного дослідження не лише викладені в основному тексті, а й отримали належне теоретичне й професійне обговорення в академічному середовищі.

Загальний публікаційний доробок дисертанта включає низку статей, серед яких – публікації у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних (зокрема, Web of Science), а також статті у фахових журналах, внесених до переліку наукових фахових видань України за спеціальністю 033 – «Філософія». Це свідчить про відповідність дослідження формальним вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії.

Окремої уваги заслуговує тематична релевантність публікацій: вони репрезентують ключові змістовні блоки дисертації, зокрема:

- філософсько-теоретичне осмислення категорії свободи;
- аналіз аксіологічного підґрунтя волонтерської діяльності;
- концепцію етичного вибору в умовах соціальної нестабільності;
- проблеми професіоналізації та легітимації волонтерської ролі в суспільстві;

- ціннісну трансформацію волонтерського руху в умовах війни.

Дисертант брав активну участь у наукових конференціях, симпозиумах і круглих столах всеукраїнського та міжнародного статусу, під час яких відбувалася апробація окремих положень роботи. Ще одним свідченням повноти є використання автором різних форматів публікацій – не лише наукових статей, а й тез конференцій, публікацій у збірниках матеріалів, що дозволяє охопити ширшу аудиторію науковців і практиків. Це свідчить про усвідомлення дисертантом необхідності представлення своїх наукових ідей у різних інтелектуальних контекстах. Можна зробити висновок, що всі основні положення дисертації знайшли адекватне відображення в опублікованих працях здобувача.

Таким чином, дисертація Ільюка Олега Євгеновича на тему «Концепт свободи волонтерського руху» є вагомим філософським дослідженням, яке не лише презентує оригінальне бачення однієї з ключових категорій філософії – свободи, – а й вписує її в контекст актуальних соціальних трансформацій, пов'язаних із волонтерським рухом в умовах сучасної України. Це дослідження є водночас теоретично глибоким, концептуально цілісним і суспільно значущим.

Узагальнюючи викладене, вважаю, що дисертаційне дослідження Ільюка Олега Євгеновича «Концепт свободи волонтерського руху» є самостійною, завершеною науковою працею, яка відповідає вимогам постанови Кабінету Міністрів України № 167 від 24.03.2021 р. (із змінами) до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 – Філософія.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
відділу політичної культури та ідеології
Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ:

Начальник відділу кадрів
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України

Зореслав САМЧУК

